
**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.24: 343.61

П.П. Черепій

завідувач криміналістичного
полігону

Юридичного інституту

Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА УМИСНЕ
ВБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ**

Відповідно до рекомендацій з приводу призначення покарання за злочини проти життя, наданих Пленумом ВСУ у постанові «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 7 лютого 2003 року, у справах про вбивства суди зобов'язані як встановлювати вину підсудних та призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди (п.п. 1, 2 постанови). При цьому згідно з п. 2 постанови, призначаючи покарання відповідно до статей 65 – 69 КК України, суди мають враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [1].

У науці кримінального права ступінь тяжкості окремого злочину, як один з суттєвих критеріїв, що мають враховуватись при призначенні покарання, прийнято визначати за допомогою двох категорій – «характеру вчиненого злочину» та «ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину» [2, с. 131; 106, с. 176-177].

Характер вчиненого злочину – це конкретизований показник рівня суспільної небезпечності певного виду злочинів або окремих їх різновидів. Тому індивідуальні особливості вчиненого особою злочину, які не обумовили його кваліфікацію, на характер злочину, як правило, не впливають. При визначенні характеру злочину суд повинен враховувати: а) його кваліфікацію; б) місце об'єкта (об'єктів) злочину в ієрархії соціальних цінностей, характерної для національної правової системи; в) відповідність караності вчиненого злочину з караністю злочинів інших видів (окремих їх різновидів) [2, с. 131].

Характер злочину, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК, визначається важливістю об'єкта посягання, яким є життя людини, що відповідно до ст.ст. 3 і 27 Конституції України розглядається в сучасній державі як найвища соціальна цінність. Крім того, при вчиненні умисного вбивства з особливою жорстокістю, відбувається посягання на додатковий об'єкт – фізичний або психічний стан самого потерпілого чи психічний стан його близьких, що свідчить про зростання рівня суспільної небезпечності даного різновиду позбавлення життя, порівняно з іншими вбивствами. До того ж, при врахуванні характеру злочину потрібно вказати, що ч. 2 ст. 115 КК передбачає склад умисного вбивства з обтяжуючими обставинами, що безумовно не може не впливати на караність таких посягань в порівнянні із караністю інших видів позбавлення життя.

Ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину – це конкретний показник рівня суспільної небезпеки конкретного злочину, на який впливають, насамперед, його індивідуальні особливості, які не враховані в рамках кваліфікації [2, с. 131]. Відповідно до рекомендацій Пленуму ВСУ, суди, визначаючи індивідуальний показник тяжкості конкретного злочину, повинні виходити із обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали тощо) [3].

При призначенні покарання за злочини категорії «умисне вбивство з особливою жорстокістю», як показник ступеня суспільної небезпеки конкретного вчиненого посягання суди можуть враховувати такі обставини:

Обставини, які характеризують об'єкт та об'єктивну сторону злочину. Якщо об'єкт посягання має бути вказаний судом при визначенні характеру злочину, то конкретні характеристики потерпілого можуть впливати на показник ступеня суспільної небезпеки. Як відомо, індивідуальні особливості потерпілого від умисного вбивства впливають на кваліфікацію тільки у тих випадках, коли вони визначені у якості ознак складу злочину (йдеться, насамперед, про ознаки, передбачені у п. 2 ч. 2 ст. 115 КК – які характеризують малолітній вік потерпілого, а також стан вагітності жінки). Такі ознаки, за загальним правилом, не повинні враховуватись судами при призначенні покарання. Але, наприклад, конкретний вік малолітнього, або строк вагітності, які не впливають на кваліфікацію, мають на нашу думку, братися до уваги судом на цьому етапі. Так за інших рівних умов вбивство жінки, яка перебуває на останньому місяці вагітності, має визнаватись більш суспільно небезпечним, ніж позбавлення життя тієї, яка має кількатижневу вагітність.

До того ж є випадки, коли ні малолітній вік потерпілого, ні стан вагітності вбитої жінки не впливають на кваліфікацію: йдеться про ситуації, коли винний сумлінно помилявся щодо віку дитини, або коли вагітний стан жінки не охоплювався його умислом. За таких обставин особливості потерпілого, при позбавленні його життя з особливою жорстокістю, мають враховуватись в якості показника ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Водночас, при призначенні покарання варто враховувати й інші характеристики особи потерпілого, зокрема – його вік, сімейний стан, наявність неповнолітніх дітей або інших осіб, які перебували на утриманні загиблого, стан його здоров'я тощо. На нашу думку, це не суперечить положенню про те, що кримінальний закон має охороняти життя будь-якої людини незалежно від її громадянства, стану здоров'я, віку, становища, яке вона займає в суспільстві, етичних якостей, моралі, поведінки тощо.

Окремі ознаки потерпілого від злочину (малолітній або похилий вік, перебування у безпорадному стані тощо) передбачені як обтяжуючі

покарання обставини (п. п. 6-8 ч. 1 ст. 67 КК). Якщо окремі обставини вчиненого злочину передбачені ст. 66 чи ст. 67 КК як такі, що пом'якшують чи обтяжують покарання, вони також, за загальним правилом, не повинні враховуватись при визначенні ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину. Як зазначає С.Д. Шапченко, в даному разі, законодавець виділив їх як окремий чинник, що впливає на призначення покарання, поряд із ступенем тяжкості вчиненого злочину, тому суд має враховувати відповідні обставини в межах цього більш конкретного чинника [2, с. 131]. На нашу думку, на ступінь тяжкості можуть впливати: конкретний вік особи «похилого» віку; причини, через які потерпілий перебуває у беспорядному стані (зокрема, приведення його у такий стан винним вказує на підвищений ступінь суспільної небезпеки вчиненого); «ступінь» матеріальної, службової чи іншої залежності потерпілого від злочинця тощо.

Якщо умисне вбивство з особливою жорстокістю було вчинено у присутності близьких потерпілого, суд має врахувати і особливості цих людей: зокрема, наскільки вони близькі убитому, яка їх реакція на вчинений злочин, їх вік, наявність у них після злочину психічних розладів тощо.

На практиці, обираючи міру покарання особі, яка вчинила умисне вбивство з особливою жорстокістю, суди, як правило, не беруть до уваги індивідуальні характеристики потерпілого. В декількох випадках відмічались «негативні ознаки» потерпілого, пов'язані із зловживанням алкогольними напоями. В одній із справ, у якій суб'єкт, старший 18 років, убив свою матір, суд взяв до уваги «негативну характеристику потерпілої, яка зловживала спиртними напоями і не приділяла належної уваги вихованню сина» [4].

Об'єктивна сторона злочину включає діяння, наслідки і причинний зв'язок. Основний наслідок умисного вбивства – смерть потерпілого – визначив кваліфікацію злочину, і не може вказуватись в межах характеристики ступеня ступеню суспільної небезпеки вчиненого. В окремих випадках суди припускаються помилки, і враховують смерть або як показник ступеню тяжкості, або як обтяжуючу обставину. Наприклад, апеляційний суд Кіровоградської області у мотивувальній частині вироку

зазначив: «При призначенні покарання судова колегія приймає до уваги характер та ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, особу винного, обставини, що обтяжують та пом'якшують його покарання, а також конкретні матеріали кримінальної справи. Так, підсудним О. скоєний особливо тяжкий злочин, внаслідок якого загинула людина» [5]. Загибель людини – обов'язковий наслідок умисного вбивства, який не є індивідуальним показником ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Що стосується діяння, то і його форма, і конкретний зміст в принципі на кримінально-правову оцінку скоєного не впливають, і мають враховуватись при призначенні покарання. Зокрема, суд має взяти до уваги: чи мало посягання форму дії, чи бездіяльності; сам зміст діяння, його тривалість, кількість злочинних епізодів; якщо діяння по позбавленню потерпілого життя було відокремлено від діяння по завданню йому особливих фізичних чи психічних страждань – вказати на це (за всіх рівних умов, заподіяння смерті і страждань одним діянням має розглядатись менш небезпечним, ніж наявність окремої «знущальницької» дії); врешті-решт, який прояв мала особлива жорстокість (нанесення великої кількості поранень, мордування, заподіяння смерті шляхом використання вогню, струму, кислоти, отрути, яка завдає нестримного болю тощо).

На нашу думку, при вчиненні вбивства з особливою жорстокістю саме конкретний прояв останньої в переважній мірі визначає ступінь суспільної небезпеки вчиненого. Разом з тим, суди, обґрунтувавши наявність жорстокості при кваліфікації скоєного, вже не зважають на неї при призначенні покарання винному. У жодному із 100 проаналізованих нами вироків зміст особливої жорстокості не брався до уваги при обранні заходу кримінально-правового впливу. Разом з тим, можна з впевненістю стверджувати, що випадки глумління над трупом свідчать про менший ступінь суспільної небезпеки скоєного, ніж мордування або знущання над живою людиною. Неврахування судом таких обставин призводить до призначення немотивованого, на наш погляд, покарання. Так, апеляційним судом Житомирської області М. був засуджений за вбивство з особливою жорстокістю, яка виявилась у глумлінні над трупом

(вирізанні внутрішніх органів і відрізанні статевого органу). Потерпілий був позбавлений життя під час бійки, що виникла внаслідок спільного вживання з винним алкогольних напоїв. За цей злочин підсудному призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 14 років [6]. Водночас, апеляційним судом Черкаської області С. був засуджений до позбавлення волі на строк 11 років за умисне вбивство своєї кількомісячної доньки, вчинене шляхом поливання її киплячою водою [7]. В останньому випадку судом вищої інстанції вирок був скасований за м'якістю покарання.

Обставини, які характеризують суб'єктивну сторону злочину. Складовими суб'єктивної сторони складу злочину є вина, мотив і мета. Кваліфікація вчиненого за ч. 2 ст. 115 КК вказує на форму вини у таких посяганнях – лише умисел. Але для того, щоб покарання було строго індивідуалізованим і справедливим, важливо встановити вид умислу. Як зазначалося раніше, злочин, передбачений п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, характеризується ускладненою виною. По-перше, як злочин з двома наслідками, вбивство з особливою жорстокістю, допускає різне ставлення винного до основного наслідку у вигляді смерті потерпілого, та додаткового – у вигляді виняткових фізичних чи психічних страждань цього потерпілого, або страждань його близьких. По-друге, по відношенню до кожного з цих наслідків можливий і прямий, і непрямий умисел. Отже, при призначенні винному покарання, суди мають врахувати вид вини (по кожному з наслідків) і зафіксувати це у вирокі. На нашу думку, вбивство з прямим умислом, при інших рівних умовах, є більш небезпечним, ніж вбивство з непрямим умислом, оскільки бажання настання смерті потерпілого заслуговує більш суворого покарання, ніж її свідоме припущення. Аналогічно, мета спричинити особливі страждання, свідчить про більший ступінь суспільної небезпеки, ніж у випадках, коли така мета відсутня і винний байдуже ставиться до мук потерпілого чи його близьких.

Ми не побачили жодного прикладу врахування судом виду вини при призначенні підсудному покарання. Проте, деякі суди зазначають у вирокі на необхідність призначення більш суворого покарання особам, які вчинили вбивство з задалегідь обдуманим умислом. Дана позиція, на

нашу думку, є обґрунтованою. При заздалегідь обдуманому умислі, особливо, якщо йдеться і про мету спричинення виняткових страждань потерпілому або його близьким, суб'єкт виявляє більш глибокі антисоціальні властивості, схильність до садизму. Недаремно, у багатьох країнах світу вбивство з заздалегідь обдуманим умислом розглядається як вбивство з обтяжуючими обставинами.

Важливе значення при призначенні покарання має точне визначення ступеня вини, що визначається тими моментами, які характеризують різні сторони психічного відношення винного до його дій і до результатів цих дій. При умисному злочині це характер і обсяг передбачення, точність і визначеність намірів, вчинених злочинцем, його наполегливість при вчиненні злочину, нарешті, мотиви і мета вчинення злочину [2, с. 165].

Існують різні мотиви жорстокої злочинної поведінки. Психолог О.Д. Сітковська на підставі проведених досліджень поведінки неповнолітніх злочинців виділяє кілька мотивів злочинної жорстокої агресивної поведінки: імпульсивна агресія, інструментальна, з мотивів групової солідарності, ворожа [8, с. 90].

Імпульсивний мотив формується під впливом сильних емоційних реакцій (наприклад, гніву), які створюють готовність до агресії. Такий мотив характерний для 32% від загальної кількості обстежених О.Д. Сітковською неповнолітніх злочинців.

Інструментальний мотив (у вибірці О.Д. Сітковської – 12%) характеризується тим, що насильство виступає в якості засобу досягнення різних протиправних цілей. Побої, мордування, катування можуть застосовуватися злочинцем для подолання опору з боку потерпілої особи (наприклад, при зґвалтуванні).

Г.І. Чечель взагалі вважає, що в особливій жорстокості при позбавленні людини життя способом, який заподіює особливі муки і страждання жертві, завжди є елемент садизму (прагнення до жорстокості, насолоди чужими стражданнями) [9, с. 15].

Садистські спонукання винного при вчиненні злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК, мають бути враховані судом при призначенні покарання. На нашу думку (це також підтверджується

наведеним вище положенням абз. 1 п. 3 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»), мотив є показником ступеню тяжкості вчиненого злочину. У такій якості він береться до уваги судами дуже рідко. В одному вирокі ми зустріли вказівку на «ниці спонукання» винного. Проте у більшості випадків суди враховують не мотивацію суб'єкта при вчиненні ним конкретного злочину, а його схильність до насильства, агресії або до садизму взагалі. Як правило, це встановлюється на підставі характеристик з місця проживання або місця роботи. Ми не заперечуємо значимість особи винного для призначення покарання. Проте це самостійний критерій, а в межах показника ступеню тяжкості злочину необхідно враховувати мотив поведінки злочинця. Іноді цей мотив може свідчити про підвищений ступінь тяжкості вчиненого (наприклад, садистські спонукання), іноді – навпаки (ревнощі, образа на аморальну або неправомірну поведінку самого потерпілого).

Якщо мотив або мета передбачені у ст. 66 або у ст. 67 КК як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання, вони мають враховуватись судом в межах таких показників.

Наступний показник, який має врахувати суд при призначенні покарання – це особа винного. Врахування особи винного має важливе значення і передбачає всебічне дослідження відомостей про особу винного не лише під час вчинення злочину, але й інших даних, які характеризують цю особу. У абз. 3 п. 3 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначається: «Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо» [3]. Якщо йдеться про неповнолітнього злочинця, то суд, відповідно до ч. 1 ст. 103 КК, повинен також взяти до уваги умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Дані про сімейний стан винного, наявність у нього дітей тощо,

досить нечасто бралися судами до уваги при призначенні покарання. На нашу думку, це пояснюється тим, що така інформація є у вступній частині вироку, і враховується «автоматично», без спеціального на те посилання.

Таким чином при призначенні покарання судом повинні враховуватись: 1) кваліфікація скоєного злочину; 2) місце об'єкта (об'єктів) злочину в ієрархії соціальних цінностей, характерної для національної правової системи, а також інші об'єктивні ознаки злочину; 3) відповідність караності вчиненого злочину з караністю злочинів інших видів (окремих їх різновидів); 4) суб'єкт злочину та суб'єктивні ознаки даного діяння.

Література

1. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 202-213.

2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / [Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.] ; за ред. С.С. Яценка – 4-те вид., перероб. та доп. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

3. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С.231-246.

4. Вирок Любомильського районного суду Волинської області у справі № 1/0310/54/11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17105193>.

5. Вирок апеляційного суду Кіровоградської області від 3 серпня 2006 р у справі № 1-36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/420640>.

6. Вирок апеляційного суду Житомирської області від 3 листопада 2006 р. у справі № 1-32/2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1094779>.

7. Вирок апеляційного суду Черкаської області від 23 квітня 2009 р. у справі № 1-16/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7588747>.

8. Ситковская О.Д. Мотивация агрессивного поведения несовершеннолетних преступника / Ситковская О.Д. // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование : сб. научных трудов / Под ред. А.Р. Ратинова. – М.: ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. – С. 88-98.

9. Чечель Г.И. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с

преступлениями против личности: автореферат дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Г.И. Чечель. – Екатеринбург. 1995. – 38 с.

Анотація

Черепий П.П. Окремі питання призначення покарання за умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю. – Стаття.

У статті досліджено окремі питання призначення судом покарання за вбивство з особливою жорстокістю. Розглянуто критерії, які повинні враховуватись судом під час розгляду цієї категорії кримінальних справ.

Ключові слова: вбивство, особлива жорстокість, об'єкт злочину, суб'єкт злочину, призначення покарання, кваліфікація злочину.

Аннотация

Черепий П.П. Отдельные вопросы назначения наказания за умышленное убийство, совершенное с особой жестокостью. – Статья.

В статье исследованы отдельные вопросы назначения судом наказания за убийство с особой жестокостью. Рассмотрены критерии, которые должны учитываться судом при рассмотрении этой категории уголовных дел.

Ключевые слова: убийство, особая жестокость, объект преступления, субъект преступления, назначение наказания, квалификация преступления.

Summary

Cherepiy P.P. Some issues sentencing for murder committed with extreme cruelty. – Article.

The article is dedicated to analyzing the some issues of appointment by a court sentence for murder with extreme cruelty. The criteria, which should be considered by the court during consideration of this category of criminal cases, are determined.

Keywords: murder, cruelty, the object of the crime, the subject of the crime, sentencing of the crime, qualification of the crime.

